[illegible]

.107
8tc1

[illegible]

[illegible] కల్ప మహిమ

భాష్యే కాశికాకారః స్వయ ముపసర్గ ఇతి పదమనువర్త్య ఉత్పశ్య ఇత్యాద్యుదాహరణాని ప్రదర్శ్య అత్రోపసర్గ ఇతి పదం కేచిన్నానువర్తయన్తీతి పక్షాన్తరం దర్శయామాస న్యాసకారస్తు స్వయ ముపసర్గ ఇతి పదమనువర్త్య ఉత్పశ్య ఇత్యాద్యుదాహరణాని ప్రదర్శ్య మనోరమాయామ్ అత్ర కేచిదుపసర్గ ఇతి పదమనువర్తయన్తీతి పక్షాన్తరం ప్రాదర్శయత్ ఏవం పక్షద్వయస్యాపి వ్యాఖ్యాతృత్వాన్న వ్యాఖ్యానతః సన్దేహనివృత్తిః న చ భాష్యాత్తన్నివృత్తిరితి వాచ్యం భాష్యే తద్వ్యాఖ్యానస్యాకృతత్వాత్ నన్వేవం పక్షద్వయమపి సప్రమాణమేవేతి కిన్త్వత్రాన్యతరపక్ష ప్రతిష్ఠాపనమితి చేన్నైవమ్ యద్యనువృత్తిపక్షః సప్రమాణస్స్యాత్తర్హి పశ్య ఇత్యాది కేవలప్రయోగా అసాధవ ఏవ స్యుః న చ న సన్తి తాదృశాః ప్రయోగాః ప్రాచీనగ్రన్థేష్వితి తదసాధుత్వమిష్టమేవేతి వాచ్యమ్ యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణమిత్యాదివైదికప్రయోగాణామ్ పశ్యః పశ్యతి పశ్యన్త్వమ్ఫలాని ధూమస్య ఫయోః శ్రియః పశ్యం భూయః పిబమపి భవాన్గోపశ్రితవతామ్ ఇత్యాదిమహాకవిప్రయోగాణాంచ సత్త్వాత్ అథ యద్యననువృత్తిపక్షః సప్రమాణస్స్యాత్తర్హి కేవలా అపి సాధవ ఏవేతి న కాపిక్షతిః నన్వేవం లౌకికవైదికప్రయోగసాధుత్వాయానువృత్తిపక్ష ఏవ స్వీక్రియతామితి చేన్నైవమ్ ఛన్దసి దృష్టానువిధిరితి న్యాయేన వైదికప్రయోగస్య సుసాధుత్వాత్ అత్రైహి కార్యాసక్తమనస ఇత్యాదివల్లౌకికప్రయోగాణాం ప్రామాదికత్వస్య సువచత్వాచ్చ ఇతి నను సూత్రాన్తరాత్ప్రకృతసూత్రే కస్యచిత్పదస్యానువృత్తౌ ప్రమాణాపేక్షా విద్యతే నైవమననువృత్తౌ తతః అనువృత్తిపక్షః ప్రమాణరాహిత్యాదయుక్త ఏవ ఇతి చేన్నైవమ్ అనుపసర్గాల్లిమ్పవిన్దేతి సూత్రే అనుపసర్గపదప్రయోగ ఏవ ప్రమాణమ్ అతి శ్చేతిసూత్రాదనువర్తమానస్యోపసర్గపదస్య నివృత్త్యర్థం హి పాణినినా తత్కృతమితి తస్మాదనువృత్తిపక్ష ఏవ సప్రమాణత్వా

దుక్తే ఇతి పూర్వపక్షః అత్రోచ్యతే ఛన్దసి దృష్టానువిధిశ్ఛన్దస్య స్యా
యస్య ఛన్దసి యత్ర దృష్టో యథా దృష్టాదిన్యస్య తథైవ [illegible] కల్ప్య ఇతివ్యా
ద్ధః తథా చ ఛన్దసి పరేఽపి ఇత్యస్య దృష్టత్వాత్ తస్య [illegible] ప్రాగ్ధా
తి సూత్రే ఉపసర్గ ఇతి పదం నానువర్తనీయమ్ ఏవం చ పరస్యైవ
ప్రాగ్ధాతి సూత్రస్య లోకవేదయోర్వాక్యభేదేన [illegible] ఇతి
సిద్ధమిదం వాక్యభేదకల్పనమన్యాయ్యమ్ అన్యాదిత్యాద్యనేకశస్తే
ష్వనధ్యయోరాది స గతి కర్తృత్వేఽపి మహాకవీనాం
ప్రమాదికత్వకల్పనం చాయుక్తమ్ [illegible] ఏవ మల్లి
నాథః ప్రాద్యః క్రియాయోగ ఇతి పదవ్యాఖ్యానావసరే ఉపసర్గపదానువృత్తిప
క్షమవలమ్బ్య ఇతి నిరర్థకవ్యదగదత్ ఏవం లోకే [illegible] చ కేవల పదప్ర
యోగః స్యాదితి తత్త్వబోధినీకారః అత్ర కేచిదుపసర్గ ఇతి పదమను వ
ర్తయన్తి తద్వ్యాఖ్యానానుపపత్తిమిత్యాచక్షతే [illegible] అననువృత్తిప
క్షస్య వేదః మహాకవి ప్రయోగాశ్చ ప్రమాణమితి సిద్ధమ్ న చ ప్రాగ్ధా
తి సూత్రం ఛన్దసి ధయేత్యాదిప్రయోగా ఉద్ధయేత్యాదిప్రయోగాశ్చ
అప్రసక్తేష్వనుప్రయోగస్తల్లోకే మహాకవిభిః ప్రయుక్తత్వాత్తత్ప్ర
తా ఇతి వాచ్యమ్ ఛన్దసి పదాభావాత్ [illegible] కృతే పూర్వసూ
త్రేషు వా ఇతి తస్యాదనువృత్తిపక్ష ఏవ సప్రమాణః అపి యదుక్త
మనువృత్తిపక్షః సప్రమాణః ఉత్తరసూత్రే అనుపసర్గ గ్రహణాల్లిఙ్గా
దితి తదయుక్తమ్ ఉత్తరసూత్రే అనుపసర్గగ్రహణస్యాన్యార్థత్వాత్ సో
పానస్యార్థః కేవలానాం [illegible] తిమ్మ్యాకీనాం యథా [illegible] స్యాత్ అ
యం భావః ఉపసృష్టస్యానుపసృష్టస్య చ ప్రత్యయో యథా స్యాత్ దద్ధమాత
ఇతి సూత్రే ఉపసర్గగ్రహణం కృతమ్ అనుపసృష్టస్య తిమ్మ్యాదేర్య
థా స్యాత్ దద్ధమనుపసర్గాల్లిమ్పేతి సూత్రే అనుపసర్గగ్రహణం కృతమ్
ఉపసృష్టస్యానుపసృష్టస్య చ ప్రత్యయాదేశ్యో యథా స్యాత్ దద్ధం ప్రాగ్ధా
తి సూత్రే కస్యాపి గ్రహణం న కృతమితి తేన ప్రాగ్ధాతి సూత్రే ఉ

త్రయస్య సూత్రాదుపసర్గపదమపకృష్యతే అత ఏవ వేదే లోకే చ అనుపసృష్టపద ప్రయోగా ఏవ దృశ్యన్తే సోపసృష్టాస్తు భట్టిప్రయోగాః కేవలమ్ ఇతి వర్ణ్యమానాదిశా ఏవ ఇతి కేషాఞ్చిదాధునికానాం ప్రవాదో న యుక్త ఇతి సిద్ధమ్ అపకర్షణే ప్రమాణాభావాత్ యది సూత్రకారస్య తత్ర తాత్పర్యం తర్హి అనుపసర్గాదితి పదం పఠేదితి సూత్ర ఏవాపత్తిష్యాత్ యద్వా అనుపసర్గాత్ఫుల్లక్షీబకృశోల్లిమ్పవిన్దధారిపారివేద్యుదేజిచేతిసాతిసాహిభ్యశ్చ ఇతి సూత్రమేకమేవాకరిష్యత్ తస్మాదుపసర్గపదానువృత్తిపక్ష ఏవ అనుపసర్గపదాపకర్షపక్షోఽప్రమాణ ఏవ న చ మహాకవినా భట్టినా మహత్యా యత్నేన సోపసర్గపదానామేవ ప్రయుక్తత్వాదనువృత్తిపక్షః ప్రమాణ ఇతి వాచ్యమ్ అననువృత్తిపక్షేఽపి సోపసర్గప్రయోగాణామిష్టత్వాత్ న హ్యననువృత్తిపక్షస్థాః ప్రవత్త్యాదిప్రయోగానుష్ఠానాదరాః కిన్తు కేవలాశ్చ శిష్టా ఏవేతి వదన్తి నాపి ప్రాచీనత్వాదనువృత్తిపక్షో న్యాయ్యః నూతనత్వాదననువృత్తిపక్షో న న్యాయ్య ఇతి వాచ్యమ్ కౌముదీకారాత్ప్రాచీనేనాపి కాశికాకారేణ కేచిత్తూపసర్గపదం నానువర్తయన్తీతి బ్రువతా అననువృత్తిపక్ష ఏవ ప్రాచీన ఇత్యుక్తే ప్రాయ ఇతి నైతావతా ప్రాచీనత్వాదనువృత్తిపక్షో న్యాయ్య ఇతి వయం వదామః కిన్తర్హి సప్రమాణత్వాదేవ ప్రమాణఞ్చ దర్శితం వైదికపదప్రయోగాత్మకం మహాకవిప్రయోగాత్మకఞ్చ అనువృత్తౌ తు న కిఞ్చిదస్తి ప్రమాణమిత్యననువృత్తిపక్షః ప్రమాణ ఏవ నను కైశ్చిచ్ఛిష్టైరనువృత్తిపక్షః స్వీకృతః కైశ్చిత్త్వననువృత్తిపక్ష ఇతి శిష్టాచారద్వయోపలమ్భాత్పక్షద్వయమపి సప్రమాణమేవేతి చేన్నైవమ్ శిష్టానామపి పురుషాణాం భ్రమప్రమాదాదిదోషసమ్భవేన ప్రమాణశూన్యస్య శిష్టాచారస్యాగ్రాహ్యత్వాత్ యదుక్తమత్ర కేన చిత్ప్రోక్తే శ్రుతయశ్చభిన్నాస్స్మృతయశ్చభిన్నా మహామునీనాం మతయశ్చభిన్నాః ధర్మస్య తత్త్వం నిహితం గుహాయాం మహాజనో యేన గతః

ప్రవర్తనాః ఇతి వచ నాత్సూత్రకారాణా మపి యుక్తమేవేతి తదయు
క్తం కార్యవిషయత్వాత్ ద్వివచనస్య శ్రీహర్షాది గ్రన్థకర్తృణాను వృత్తి
పక్షస్య స్వీకృతత్వేన శాస్త్రకారాణామపి మహాజనాంగీకృతత్వాచ్చ
తస్మాత్ వేదవాక్యమాత్రస్యైవ ప్రయోగప్రామాణ్యం శాస్త్రకారా
ణాం త్వనుచితానామప్యనుచితత్వే మహాజన స్వీకృతత్వాచ్చ అను వృత్తిప
క్ష ఏవ యుక్తః కిఞ్చిత్సృష్టే సత్యుపపత్తేః అనువృత్తి పక్షేను వ
కానాం వైదికప్రయోగాణాం సాకల్యేనానిర్వాహాత్ ఇతి కిన్తు సూత్రా
ద్యనాత్మక్తే ప్రమాణ్యమనతి. నే ప్రమాణ పీఠే విద్యతే సత్త్వనుప
న. న ఇతి కృత్వా అననువృత్తిపక్షే నాస్తి ప్రమాణపీఠే సత్త్వం
చ ప్రమాణ పీఠాదీనాం విద్యతేప్రమాణము అనువృత్తిపక్షే త్వస్తి
ప్రమాణపీఠే సత్త్వం చపాశ్యం నాస్తి ప్రమాణపీఠేనాన్యయ్య ప
వానువృత్తిపక్షః తథాపి యద్యనను వృత్తి పక్షస్య న్యాయ్యత్వే తదా
నన్వనువృత్తి పక్షే కృత్యు ఆచార్యప్రవృత్తి ర్జ్ఞాపయతి శాఖోపి సా
తే పురుషస్య ఇతి పదంనాను వర్తతే ఇతి కథమ్ యుక్తం యదా వర్ణ్యా
ఖ్యానాలోచనే ఇతి సూత్రితి వాక్య నను ధనోకతూ కానే ధనన్తి తథా
ప్యానూత్రస్య వేదతుల్యత్వాద్వేద ప్రయోగవత్సూత్రప్రయోగోపి సా
ధుత్వాన్న ప్రమాణ మితి చేన్నపి వాక్యం అథునా సద్యః పరాదిత్వా
త్తినాం సూత్ర ప్రయోగసత్తా దేవసాధుత్వాత్ ఉప దేశే జనునాశిక ఇత్
కస్థాయ ,కమతే ఇత్యాదిసన్దేశే నేన కేషాఞ్చ దక్షానాం జ్ఞాపితస్య స
మ్మతత్వాత్ ఆచార్యప్రవృత్తి ర్మేన జ్ఞాపకత్వేన స్వీకృత్య భాష్యకారై
ర్బహుషు స్థలేషు వ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ తథా చ భాష్యోదాహరణాయ మ
నను వృత్తి పక్షః యదయం భాష్యకారక ప్రత్యాఖ్యాతిస్స ప్రతిషేధస్సమా
నవాక్యే ఇతి ప్రత్యాఖ్యా నాన్య ఇతి బథాపి ఏవమనను వృత్తి పక్షస్య
సూత్ర భాష్యకారానమ్మతత్వాదసమ్మతో నువృత్తి పక్షో న్యాయ్య ఇ
తి వక్తుం కః ప్రతి బన్ధః ఏవమనువృత్తి పక్షస్యాన్యాయ్యత్వాదప్రమా
ణత్వాదనను వృత్తిపక్షస్య న్యాయ్యత్వాత్ప్రమాణత్వాచ్చ వర్ణ్య

ఇతి శబ్దః సాధురేవ ఏవం పిబతిభ్రమతిజిఘ్రతయః ఇతి శబ్దాశ్చ సాధవ ఏవ
తథా ఉత్పిబేత్ విపిబ ఆపిబ ఉజ్జిఘ్రతి విజిఘ్రతు ఆధమ ఉద్ధమతి విధయ
ఉద్ధయ ఇత్యాది ప్రయోగాశ్చ సాధవ ఏవ నను కర్తరి కృదభిధానా
రా త్పాఘ్రాధ్మాదీనాం కర్తృత్వే శః భవతి న తు భావార్థే పశ్యాదిరిత్య
గ్రిమేణ కర్త్రర్థః అవద్యస్తాత్ కిన్తు భావార్థ ఏవ దర్శనం పశ్య ఇతి
నిపాతనాత్పాఠం తత్ర శ ఇతి చేదుచ్యతే అస్మాదేవ జ్ఞాపకాత్ప్రత్యయో భావేపి
శో భవతీతి స్పష్టత్వాయమర్థస్తద్వ్యాఘ్రాదీనామనుష్ఠానమనవయంత్యాభోగీ
కారవ్యాకర్తాచీనస్య వచనం ప్రమాణతయాఙ్గీకుర్మః తథాచ్చ నిపాతనాదే
వ భావేశః న తు పాఘ్రేతి సూత్రాదితి చేన్నైవమ్ అలాతశాకలా
తశకేష్వర్థే నిపాతనా ప్రయోగస్యాపవాదబాహుల్యాత్ దృశః పశ్యాదేశ
ప్రవర్తనా తులాతశాకా శస్య భావార్థసత్త్వలాభశః ఇతి శస్య భావార్థ
ఏవ నిపాతన మాత్రయోగే యత్ నను పాఘ్రేతి సూత్రే ఉపసర్గ ఇతి
పదం నాను వర్తత ఇతి భాష్యకారైరనుక్తత్వాదనువృత్తిః పక్ష ఏ
వ భాష్యకృదిష్ట ఇతి చేన్నైవం వార్తః ఉపసర్గపద మనువర్తత ఇతి భా
ష్యకారైరనుక్తత్వేనానువృత్తిపక్ష ఏవ భాష్యకృదిష్ట ఇతి నవ చత్వా
త్ యస్య కస్యాపి పదస్యానువృత్తేః వక్తవ్యాలాఘవాన్నతు బహూ
పదానా మనను వృత్తి త్సంగాత్ అనువర్తమానాని పదాని స్వల్పా
ని అననువర్తమానాని తు బహూని యథా అత్రైవ అతిథిరితి చ ఇ
తి చానను వర్తమానే పద్యప్రేపస్య ద్వేపదే విప్రతిపన్నంతు ఉపస
ర్గ ఇతి పదమేకమేవ కిన్త్వభావ రూపయా అనువృత్తేః రేం వ్యాఖ్యే
యత్వంనాభావరూపాయా అననువృత్తేః చానువృత్తి సన్నివృత్తి రపివ్యాఖ్యే
యమితివాచ్యమిష్టాపత్తేః పరస్తు నాత్రోపసర్గ పదస్య నివృత్తిర్వ్యాఖ్యేయా
అనువర్తమానస్యైవ పదస్య నివృత్తి సమ్భవాత్ నత్వేవమ నవర్తమాన
స్యేతి న హి గచ్ఛన్తమ్ ప్రతి వా గచ్ఛన్తం ప్రత్యపి తిష్ఠేత్యుక్తి ర్యు
క్తా నను ఉపసర్గ పదస్య స్వరితత్వా దస్త్వనువృత్తిరితి చేన్నైవమ్ స్వరి
తేనాధికార ఇతి సూత్రస్య భాష్యకారైః ప్రత్యాఖ్యాతత్వాత్ నను

తస్య ప్రత్యాఖ్యానేఽపి యత్స్వరితత్వాదస్తు ఇనువర్తిత ఏవేతి చేత్సత్యమ్ ప్రకృతపదం వ్యాకరణ మిత్యత్ర నాస్తి ప్రమాణమితి నాస్త్యనువృత్తిః న చ వామన వృత్తిః ప్రమాణమితి వాచ్యమ్ తస్యాఽర్వాచీనత్వే నాప్రమాణత్వాత్తథాపి ప్రాచీనైరుపసర్గపదస్యానువృత్తేరకృతత్వేన తద్గతస్వరితత్వస్యాప్రమాణత్వాచ్చ భాష్యస్త్వేవానువృత్తి వాదినామేవ ప్రమాణా యది భాష్యకారస్య నిరుపసృష్టపదప్రయోగో నిష్టః స్యాత్ తదా ఉపసర్గపదమనువర్తత ఇత్యవక్ష్యదేవ ఏవం చైనం భాష్యకారస్య యది సోపసృష్టపదప్రయోగ ఏవానిష్టః స్యాత్ ఉపసర్గ ఇతి నానువర్తత ఇత్యవక్ష్యదేవేతి వాచ్యమిష్టాపత్తేః నహి భాష్యకృతి సోపసృష్ట పదప్రయోగోఽనిష్ట ఇతి వయం బ్రూమః కింతు సోపసృష్ట నిరుపసృష్టపదప్రయోగద్వయమపీష్టమేవేతి బ్రూమః అత ఏవ భాష్యకారైరప్రోదాసీత్తం తస్మాద్భాష్యకారాభిమత ఏవాయమననువృత్తిపక్షః వామనమతస్తు భాష్యకారానభిమతత్వాచ్చిత్త్యఏవేతి ను వామనాత్ ప్రాక్తాలికనిరుపసృష్టపదప్రయోగాభావాత్ తస్య భాష్యరూపేఽస్తి నోపానను వృత్తిమతేన చాయం వామనమతే వ్యాప్తిరితి వాచ్యం భట్టికావ్యే సోపసృష్టపద ప్రయోగాసద్భావాదితి చేన్నైవమ్ వామనాత్ప్రాక్తనేఽపి నిరుపసృష్టపదప్రయోగసద్భావస్య వామనవ్యాఖ్యానాదేవానుమీయమానత్వాత్ అతో ఉపసర్గపదం కేచిన్నానువర్తయన్తీతి హి తేనోక్తం న చ కేవలవైయ్యాకరణప్రయోగసత్త్వేఽపి మహాకవివైయాకరణప్రయోగాభావ ఇతి వాచ్యమ్ పదసాధుత్వమ్ప్రతి వైయాకరణ ప్రయుక్తత్వమేవ ప్రయోజకం న తు కవివైయాకరణ ప్రయుక్తత్వమ్ మహాభాష్యే చ వైయాకరణగ్రహణం గత్వా శబ్దార్థయోస్తేవద్భ్యో తేన తు మహాకవి వైయాకరణ గ్రహణ కర్తవ్యేతి కవిత్వం హి ఛన్దోరూపేణ పదయోజనే ప్రయోజకం తస్మాదస్త్యేవ వామనాత్ప్రాక్తనేఽపి పశ్యతిశబ్దాది నిరుపసృష్ట పదవ్యవహారః కిఞ్చ లక్ష్యమనుసృత్య లక్షణం ప్రవర్తితం పాణినినా తథా చ భాష్యమ్ అథ శబ్దానుశాసనం కేషాం శబ్దానామ్ లౌకికానాం వైదికానాం చ తత్ర లౌకికాస్తావత్ గౌరశ్వః పురుష

హస్తి శకునిష్వనో గామ్యాగ ఇతి వైదికా। తల్పాది శబ్దే దేవీం భీష్టయే ఇత్యేవమాదిశ్యా [illegible] మా [illegible] అగ్న ఆయాహి వీతయ ఇతి [illegible] కపినా మకి పీనాత్య సర్వేషాం లౌకికానాం స్వరవర్గ సిద్ధాశ్చ [illegible] న పాణినేః [illegible] అనాదిత్వాత్ [illegible] ఇత్యాదయః తే చ వైదికాశ్చ ఇత్యాదయస్తు ఉభయు [illegible] ను సారేణ పాణినీయం వ్యాకరణ మితి [illegible] పక్ష [illegible] తే ఉపసర్గాను వృత్తిం గమయుతుం భట్టికావ్య మాస్థి భట్టికావ్యస్య పాణినేరర్వాచీనత్వాత్ యథా ఉపసర్గాను వ [illegible] గమయుతుం శ్రీహర్షాదయ స్సమాస్థితః [illegible] పాణినేః ప్రాచీనాః న లౌకికాః సిద్ధాశ్చ వైదికాశ్చ తాంగమయితు మాశ్రితే [illegible] లౌకిక [illegible] వైదికాస్తు [illegible] లేదం లౌకిక వైదిక ప్రయోగాను [illegible] తే [illegible] [illegible] ఉపసర్గానువృత్తి క్రియేతి హి సూత్రస్య వైదిక ప్రయోగానుశాసనత్వం నైవ స్యా [illegible] వ్యాప్తిం [illegible] సర్వ్యాత్రవిషయమిత్యు [illegible] ప్రమాణాభావాత్ [illegible] ఇత్యాది వైదిక లక్ష్య మనాకేన లౌకికలక్ష్యానునాకేన చ నాత్రోపసర్గపదాను వృత్తిః కా ర్యా న చ లౌకిక లక్ష్య [illegible] అనుమాన సిద్ధత్వా ల్లౌకిక లక్ష్యాణామ్ యథా సూత్రాణా [illegible] లక్ష్యాణాం న హి సర్వేషాం సూత్రా ణాం సర్వాణి లక్ష్యాణి ప్రాచీనానిదానీం దృశ్యన్తే న చ వైదికప్రయోగ స్య నానుత్వం నిర్వాహా [illegible] మితి వాచ్యమ్ తస్యాగతిక గతిభూత త్వాత్ న చ వైదికః [illegible] గతిక ఏవేతి వాచ్యమ్ [illegible] సూత్రే ఉపసర్గపదానువృత్తి రూపాయాం గతౌ సత్యాంతస్యాగతిక త్వా యోగాత్ ఏతేన శ్రీహర్షాది ప్రయోగాణాం భయానిత్యాదీనాం [illegible] ఏవ గతిరితి [illegible] మ్ అగతిక లౌకికమహాకవి ప్రయోగ [illegible] భూతని [illegible] శ్రయణీయత్వాత్ న చ లౌకికః పక్ష [illegible] స్యాగతిక ఏవేతి వాచ్యం నిరుక్త రీత్యా తస్య సగతికత్వాత్ న చే

యంగతి స్స్వయమేవ కల్పితేత్య ప్రమాణేతి వాచ్యమ్ అనువృత్తి వాదినా
వామనేనైవ ప్రత్యుపసర్గ ఇతి పదం కేచిన్నాను వర్తయన్తీత్యస్యా గ
తేః కల్పితత్వాత్ వామనాత్ప్రాచీనైరర్వాచీనైశ్చ మహావైయాకర
ణైరుక్తత్వాత్ పదవాక్య ప్రమాణపారావార పారీణేన మహామ
హోపాధ్యాయేన మల్లినాథేనాపి పశ్యాదిభిః నైషధపదవ్యాఖ్యానే అ
నను వర్తనమేవ గతిరిత్యుక్తత్వాచ్చ తస్మాచ్ఛాస్త్రీయగతిమతాం ప
శ్యేత్యాదీనాం వైదికానాం లౌకికానాఞ్చ శబ్దానాం ఛాన్దసత్వం నిర
ర్థకత్వం వా న కల్పనీయమ్ గత్యాగతిక విషయత్వాత్ ఇతి ఏతా
వతా సూత్రభాష్యకైయట విరోధాత్ ప్రాచీనార్వాచీనవైయాకర
ణానభ్యుపగమాత్ శ్రీహర్షాదిమహాకవి ప్రయోగసంరక్షణాక్షమత్వా
త్ శ్రుతివిరోధాచ్చాయుక్తోఽనువృత్తిపక్షః సూత్రకృత్సమ్మతత్వా
ద్భాష్యకృదిష్టత్వాత్కైయటాభ్యుపేతత్వాద్వామనాత్ప్రాచీనై
రర్వాచీనైశ్చ వైయాకరణైః స్వీకృతత్వాత్ శ్రుతిసమ్మతత్వాత్ సర్వ
మహాకవిప్రయోగ సంరక్షణక్షమత్వాచ్చానువృత్తిపక్షస్సమీచీన ఇ
తి సిద్ధమ్ ఏతేన విపశ్య శబ్ద సాధుత్వం నిరాఘాటం పశ్యశబ్ద స్యకథం
చిత్సాధుత్వమితి పశ్యాం పుత్ర్యాం సుధీవినోదా ర్వాదస్య జలాఞ్జలిర్దా
యి ఎనదుపియా భ్యామిద మననువృత్తి మతింనరోచతే కాశికేన వా
తపేనమ స్సర్వేషు వైయాకరణ శిరోమణిషు కల్ప్యతే చాక్షతాతావను
రక్ష యిత్యుంకే వయమ్.

శ్లో॥ అజ్ఞస్సుఖమారాధ్యస్సుఖతరమారాధ్యతే విశేషజ్ఞః॥ జ్ఞానలవదుర్వి
దగ్ధం బ్రహ్మాపి నరం నరఞ్జయతి ॥

ఇతి హి భర్తృహరిసుభాషితం విజయతే

అస్తామిదం తావత్ పశ్యాదిత్యాది పదసాధుత్వసమర్థనే పదవా
క్య ప్రమాణపారావారపారీణ తయా నిఖిలవ్యాఖ్యాతృ చూడామణి
తయా చ ప్రఖ్యాతేన మల్లినాథ ఏవ యాం ప్రమాణతయోపని
బద్ధ సైవ కాశికావృత్తిస్తదసాధు త్వాయ పశ్యాంపుత్ర్యాం సుధీవరా
భ్యాం మనుష్యతేతి మహత్యుపహాసయోర్విద్వత్కవితా.

బొగ్గరం శ్రీరామశర్మ శాస్త్రి

శ్రీహయగ్రీవాయ నమః

పశ్చాత్పదనపలాయనమ్.

"పశ్యాపశ్యో న పశ్యతి" ఇతి కాచి త్సమస్యా. అసాధు రియ మితి సహసా యోవా కశ్చి[illegible] సాధు రిత్యనయాయ [illegible] కథ [illegible], [illegible] సాధు రితి కథమ్.? ఉచ్యతే. సమ స్యాగత [illegible] మయా [illegible] మీమాంసామహే [illegible] త్వా [illegible] సాధు [illegible] సముచ్య [illegible] ఘు [illegible] యుక్త [illegible] మితేనా [illegible] ఘు [illegible] సాధు [illegible] విదుషా వక్తవ్యం న [illegible] సాధు [illegible] సాధు [illegible] కారమతి [illegible] సమస్యా [illegible] త్పాదనవచన మేవ పశ్చాత్పదమితి [illegible] వచనమ్. [illegible] ధాతో [illegible] కేచి దనువర్తయన్తి [illegible] సాధు [illegible] యుజన్య [illegible] సమస్యాం సహసా పూరయితు మశక్నువానా పురామా[illegible] సమస్య [illegible] సాధు [illegible] సమస్యాయా [illegible] ఇతి [illegible] పలాయ్య [illegible] మా [illegible] సమస్యాం "పశ్యాపశ్యో" [illegible] ఏవం పూరయామాసతుః—

॥శ్లో. యః పశ్యతి జగత్సర్వమ్ తమో న పశ్యతి సర్వదా॥
తాపుఞ్జ పరమాత్మానమ్ పశ్యాపశ్యో న పశ్యతి" ఇతి
నైతద్యుక్తమ్. ప్రథమపాదస్య మధుమ్యాదమో నైవా అర్థః.

ద్వితీయపాదస్య ఘటపటాదయో జీవా అర్థః, పశ్యతిపదస్య జ్ఞా
నాని జ్ఞానపశ్యతిపదస్య జ్ఞానం నష్టం ఇతి పర్యవసానార్థః; నను ప్రాణశౌచాదీనాం దేహధర్మత్వేన మనుష్యాదీనాం దేహాత్మత్వ న పర్యవసితత్వాభావాదయుక్తః ప్రథమపాదార్థః. ఘటపటాదీనాం జడానాం దర్శనశక్తేరభావేన జగత్సర్వం న పశ్యతీత్య ప్రసక్తప్రతిషేధస్యాయుక్తత్వాదయుక్తో ద్వితీయపాదార్థః, కిఞ్చ జీవస్యాసర్వజ్ఞత్వాభావాజ్జగత్సర్వం పశ్యతీత్యుక్తిరయుక్తా న చ పర్యాయేణ జగత్సర్వం పశ్యతీతి వదామ ఇతి వాచ్యమ్ యదా సర్వం స్థిరం స్యాత్తదా పర్యాయేణ జగత్సర్వం ద్రష్టు మశక్యత్ న హి సర్వం స్థిరమితి, నాపి యోగిచక్షుషా పశ్యతీతి వాచ్యమ్ తస్య సర్వానన్తానన్తవస్తుదర్శనే యోగిన స్సర్వజ్ఞేశ్వరానన్యత్వాత్, న హి జనస్యేశ్వరాత్మనా వినా సర్వజ్ఞత్వం సమ్భవతి అతఏవ తత్త్వమ్పి యోగస్సర్వజ్ఞేశ్వరకృపాదృష్టిజనితాదన్తఃకరణాభ్యుపగతా వేదాన్తిభిః, అపి చ య ఏవం యోగేన సర్వం పశ్యతి తస్య కథం పరమాత్మా దర్శిత్వమ్ తస్మాదీశ్వర ఏవ ప్రథమపాదార్థ ఇతి కృత్వా పశ్యతస్య తస్య పరమాత్మాదర్శిత్వకథనమయుక్తమేవ. ద్వితీయపాదస్య కిఞ్చిద్జ్ఞో జీవ ఏవార్థ ఇతి తస్య జడపరత్వవర్ణనమయుక్తమేవ, తస్మాదయం శ్లోకః ప్రకారాన్తరేణ వ్యాఖ్యేయః తథాహి :--

శ్లో. యః పశ్యతి జగత్సర్వం యశ్చసర్వం న పశ్యతి।

తాపుష్ప గగనామ్భోజం పశ్యన్నప్యేష న పశ్యతి ఇతి సర్వజ్ఞ ఈశ్వరః ప్రథమపాదస్య పశ్యతిపదస్య చార్థః, అసర్వజ్ఞో జీవః ద్వితీయపాదస్య పశ్యతిపదస్య చార్థః, నఞో ల్యాప్యర్థే పి ప్రయోగసత్త్వాత్. అత్యన్తాసత్యత్వాత్తాపుష్ప గగనారవిన్దం న పశ్యతి. గగనారవిన్దాద్యస్పృష్టేశ్వరస్య కథం సర్వద్రష్టృత్వమితి

శక్త్యుపాయమయముక్తశ్లోక ఇతి భావః. గృహరామానుకేనో
పనిషద్వ్యాఖ్యా తు:--

శ్లో. పశ్యః పశ్యతి పశ్యన్తమపశ్యన్తం చ పశ్యతి।
పశ్యన్తం పశ్య పశ్యత్వా త్వపశ్యాపశ్యో న పశ్యతి। ప్రత్యుదా
హృతః శ్లోకః అత్ర ప్రథమః పశ్యశబ్ద ఈశ్వరవాచీ, ద్వితీయః
పశ్యశబ్దో జీవవాచీ, అపశ్యశబ్దో దేహాదిజడపదార్థవాచీ, తే
భ్యాం చిదీశ్వరాభ్యాం భిన్న పశ్య ఇత్యర్థాత్. పశ్యాపశ్య
ఇతి పాఠే తు, అపశ్యా ప్రకృతిరిత్యర్థః సా హి పశ్యాపశ్యా
భ్యాం భిన్నా, నశ్వరమపి ప్రపంచస్య ప్రకృతేర్ద్వారాస్య పరమాత్మ
విస్మరణసక్త్యయోగాత్పశ్యన్తం పరమాత్మానం న పశ్యతి
ఇత్యాశ్రిత్య యుక్తేతి చేన్నైవమ్ ఆత్మానాత్మతాదాత్మ్యాధ్యాసే
నానాత్మన్యాత్మప్రతిఫలనేన వా అన్తఃకరణాదేరపి ద్రష్టృత్వో
పపత్తేః. అథవా, పశ్య ఈశ్వరః పశ్యన్తం జాగరితావస్థాపన్న
భవన్తం జీవం పశ్యతి అపశ్యన్తం జాగరస్వప్నావసమాపన్నం
సుషుప్తమిత్యర్థః జీవం చ పశ్యతి హేంపశ్యజీవ పశ్యన్తంత్వాం
సర్వదాపి పశ్యన్తమీశ్వరం పశ్యత్వాత్ స్వద్రష్టృత్వాద్ధేతోః
పశ్య యోగేన జానీహీత్యర్థః పశ్యాపశ్యౌ విశ్వతైజసనామకౌ
పశ్యః ప్రాజ్ఞనామకో పశ్యశ్చ పశ్యన్తమీశ్వరం న పశ్యతి ఇతి
శ్లోకార్థః అత్రైవార్థే:--

శ్లో. పశ్యః పశ్యతి పశ్యన్తమపశ్యన్తం చ పశ్యతి।
పశ్యన్తం పరమాత్మానం పశ్యాపశ్యౌ న పశ్యత ఇతి శ్లోకాన్త
రమ్. ఈశః పశ్యతి పశ్యన్తమిత్యస్య పాఠాన్తరమ్.

శ్లో. పశ్యః పశ్యతి దేహాది, మాత్మానం చ వశిస్థ్వయమ్।
పశ్యత్యపశ్యః పురుషం పశ్యాపశ్యో న పశ్యతి. ఇతి పురాణా

న్తరమ్: పశ్యే జీవః అపశ్యే దేహాదికనాత్మా ఆత్మానం జీవః
పురుషం పూర్ణమూర్త్యరమ్ అస్య మూలభూతో భాగవతశ్లోకః

శ్లో॥ దేహో సత్ప్రాణో మనవో భూరిమాత్రా నాత్మానమన్యచ్చ
విదుః పరం యత్ సర్వం పుమాన్వేద గుణాంశ్చ తద్జ్ఞో న వేదసర్వ
జ్ఞమనన్తమీడే॥ ఇతిన సుపఠ్యానసీయశ్లోకో ప్యేతదర్థపరశ్చేదను
ష్ఠ ఏవ తథాహి యః జీవః సర్వం జగత్ జన్మనాశోపేతం దే
హాదికం పశ్యతి యః జడో దేహాదిః సర్వతః సర్వం ఆత్మా
నం దేహాదిమన్యత్వేత్యర్థః న పశ్యతి అన్యత్సర్వమపి ఇతి చేత్స
త్యమ్ పఠ్యానసాభ్యామ్ నైవం వ్యాఖ్యాతో యం శ్లోకః కిన్తు
యః పశ్యతీత్యస్య మనుష్యాదయో జీవాః ఇతి సర్వం జగత్ప
శ్యతీత్యస్య పర్యాయోః పశ్యతీతి చ వ్యాఖ్యాతమ్, అత స్తదర్థ
ప్రాయోగ మప్యేవాయం పఠ్యానసీయశ్లోకః.

శ్లో॥ యః పశ్యతి స్వమన్యాంశ్చ యః స్వమన్యాన్న పశ్యతి।
తావుభౌ పరమాత్మానం పశ్యాపశ్యౌ న పశ్యతః.
ఇతి పురాణన్తు భాగవతశ్లోకసబ్రహ్మచారిత్వాత్సమీచీనమ్.

శ్లో॥ యః పశ్యతి స్వమాత్మానం యో న పశ్యతి తావుభౌ।
భేదాభేదౌ స్వపరయోః పశ్యాపశ్యౌ న పశ్యతః.
ఇతి పురాణాన్తరమ్, న పశ్యతి అనాత్మవిజ్జీవేశ్వరయోరభేదం
ఆత్మవిజ్జీవేశయోర్భేదం న పశ్యతీత్యర్థః. యద్వా ఆత్మవిత్పురు
షః యజ్ఞదత్తో హం దేవదత్తో యం మదన్య ఇతి జీవభేదం న
పశ్యతి అనాత్మవిత్తు జీవాభేదం న పశ్యతీత్యర్థః.

శ్లో॥ యః పశ్యతి స్వమాత్మానం యు ఆత్మానశ్చ నేక్షతే।
తావుభావపి సంసారం పశ్యాపశ్యౌ న పశ్యతః. ఇతి పురాణాన్త
రమ్. యస్సమాధిస్థః యస్సుషుప్తిస్థః తావుభౌ సంసారం నాను
భవత ఇత్యర్థః.

శ్లో॥ యః పశ్యతి పరం బుద్ధేర్యశ్చ ॥శ్చిన్న పశ్యతి।
మనాగపి హి తౌ క్లేశం పశ్యాపశ్యావపశ్యతః. ఇతి పూరణా న్త రమ్. అస్యాయం మహాలఘూత్తో భాగవతశ్లో॥ "యశ్చమూఢత మోలోకే యశ్చబుద్ధేః పరఙ్గతః, తావుభౌ సుఖమేధేతే క్లిశ్య త్యన్తరితో జనః" ఇతి క్లేశం న పశ్యతో నబాధితో నానుభవత ఇతి యావత్.

శ్లో॥ భిన్నం పశ్యతి యః క్రోశం యశ్చ క్రోశం న పశ్యతి।
తావుభౌ ముక్తిలాభానాం పశ్యాపశ్యౌ న పశ్యతః. ఇతి పూరణా న్తరమ్. క్రోశ్మాయాం తస్య ఈశః క్రోశ ఈశ్వరో మాయావీ.

శ్లో॥ యః పశ్యతి స్వమాత్మానమ్ యో న పశ్యతి తం పరమ్।
భయాభయేతౌ క్రమేణ పశ్యాపశ్యౌ న పశ్యతః. ఇతి పూరణా న్తరమ్. ఆత్మవిద్యయా న పశ్యతి అనాత్మవిదభయం న పశ్యతి త్యర్థః.

శ్లో॥ యః పశ్యతి దిశః సర్వా యశ్చ ॥శ్చ న్న పశ్యతి।
తా వుభౌ పరమాత్మానం పశ్యాపశ్యౌ నపశ్యతః. అస్యాయ మర్థః యః విక్షిప్తచిత్తః యశ్చ విసన్నచిత్తః తా వుభౌ పరమా త్మానం న పశ్యత ఇతిచిత్తైకాగ్ర్యస్యైవ పరమాత్మదర్శన హే తుత్వాత్.

శ్లో॥ పశ్యామీశ్వర మస్మీతి మన్యతే యశ్చ నేతి యః।
తా వుభౌ పరమాత్మానం పశ్యాపశ్యౌ నపశ్యతః॥
అహ మీశ్వరం పశ్యామీతి యో మన్యతే యశ్చాహ మీ శ్వరం న పశ్యామీతి మన్యతే అన్య త్స్పష్టమ్, స్వస్యేశ్వర త్వా దితి భావః చాత్ర పక్షే పరమాత్మాన మపశ్యతః ప శ్యామీతి మన్తుః కథం పశ్యత్వ మితి వాక్యం న గచ్ఛతో ప్యర్థః గన్తృదేహాభావాస్యత్వాసాద్యభాగన్తృత్వస్థద్య

ఇతి। ఏవం కౌముదీకారమతరీత్యా బహూ ధాతూపారంభితుం శ
క్యతేయం సమస్యా---

అథ కాశికాకారమతరీత్యాపి సమస్యాపూరణానిలిఖ్యన్తే

శ్లో॥ యత్రైతేదం వర్తతే సర్వం యస్సర్వత్రాపి వర్తతే।
తం వాసుదేవమేవాభిః కృపాపశ్యో న పశ్యతి। ఇతి అభిత స్స
ర్వతః పశ్యతీత్యభిపశ్యః సర్వదిగ్దర్శీ బహిర్ముఖః ఆఙుపర్వశ్యతీ
త్యాపశ్యో లబ్ధః అయోగినో లబ్ధవిదశ్చ పరమాత్మదర్శ
నం దుర్లభమిత్యర్థః న చాల్పాచ్తరం పూర్వమిత్యాపశ్యాభిప
శ్యావితి భవితవ్యమితి వాచ్యమ్, అనిత్యత్వాత్పూర్వనిపాతశా
స్త్రస్య తత్ర చ జ్ఞాపకం "లక్షణహేత్వోః క్రియాయాః" ఇతి
సూత్రకారప్రయోగ ఏవ; నాపి ధాతూపసర్గయోర్విరామో
యుక్త ఇతి వాచ్యమ్, వాయవ్యాస్త్రప్రత్యతికరనిరాలమ్బనస్తాట
కేయ ఇత్యాది ప్రయోగసత్త్వాత్; నాపి పాదాన్తే ధాతూప
సర్గవిరామో యుక్త ఇతి వాచ్యమ్.

శ్లో॥ ఉత్ఫుల్లామలకోమలోత్పలదలశ్యామాయ రామాయ తే
కామాయ ప్రమదామనోహరగుణగ్రామాయ రామాత్మనే।
యోగారూఢమునీన్ద్రమానసనరోహంసాయ సంసారవి
ధ్వంసాయామిత తేజసే రఘుకులోత్తంసాయ పుంసే నమః॥

శ్లో॥ కోలం భువికోలం జగదాలమ్బమవైతుం
స్వామీ కుశలామీ శిలభామీ ముకురాత్తామ్।
కారానిగళీనామ్బుసి కాలాభవనే భి
భ్యస్తామిమ యస్తామిమ ముస్తామదహార్షీత్। ఇత్యాదిప్ర
యోగదర్శనాత్. కిఞ్చ నైవంవిధాప్యనానాధ్నేష్టప్రయుక్తాత్తయత్
కాశ్యామేవ కాశికాప్రసన్నకనామకకారికాకృత్యాః--

శ్లో॥ హింసుభూసౌరభూశరగ్రహం చ
జ్ఞితవర్యమ్య గిరిశ్యరేణ ధృతం ఇతి ప్రయుక్తత్వాత్ ఇతి

శ్లో॥ ఏకాగ్రమ్యాదయ స్సమ్యక్ క్రియావేశ్యా చ పశ్యతి॥
అనన్తమాత్మానమఖిలపశ్యాపశ్యం నపశ్యతి॥ ఇతిపూరణాన్తరం
స్పష్టోర్థః

శ్లో॥ కమనీయగుణోపేతాం వనితాం పశ్యతం యతిః।
ఆత్మారామో యువా మృగమ్పశ్యాపశ్యో నపశ్యతి॥

నపశ్యతి ఇతి నశబ్దేన సమాసః కమనీయగుణోపేతాం వనితాం నపశ్యతి అనవలోకమాత్రా నాత్మారామా స్యతిః హింస్రగం ప శ్యాపశ్య ఉగ్రగంధయఘాతిఫా పశ్యతిత్యుగమ్పశ్యః అసమస్తా తృశ్యతి శ్యాపశ్యః తా యువాం పశ్యతమ్ కామ్యోయం మమవనితాం సా భిలాషం పశ్యతీతి క్రోధా దృగమ్పశ్యః తస్యాం కామాదే రితర అప శ్యః ఆత్మారామత్వాద్యతయస్తాం నపశ్యన్తీతి బోధ్యమ్. ఉగ్రమ్పశ్యేతి నిపాతితం పాణినినా శ్లో. విలపద్విధవాసూర్యమ్పశ్యాపశ్యానపశ్యతి॥ తద్దుఃఖవారణోపాయంరామకృష్ణాస్మసంసది॥ విలపన్తీనాం విధవానా మసూర్యమ్పశ్యానాం రాజదారాణామపశ్యా వాసమస్తా క్రిష్టారా రామకృష్ణౌ సంసది కంసనభాయాం తద్దుఃఖవారణోపాయం తాసాం దుఃఖనివారణోపాయం న పశ్యతః స్మ ఇతి శ్లో॥ నరనారాయణౌ తత్ర పశ్యాపశ్య నపశ్యతః॥ చరాచరాత్మకం సర్వం ప్రపఞ్చమ్మాయయా త్మితమ్॥ పశ్యఃదర్శనం జ్ఞానమాత్మేతి యావత్ సర్వం జ్ఞానమనన్తం బ్ర హ్మేతి శ్రుతేః జ్ఞానస్యాత్మలక్షణత్వాత్ తాదృశమస్తాపరోక్ష్యేణ పశ్యతి ఇతి పశ్యాపశ్య నచ కర్త్రర్థేన వాప్రతీతి కః న తద్భావే ఇతి వాచ్యం "పశ్యార్థైశ్చానాలోచనే" ఇతి నిపాతనాత్ ప్రాయోభవ తీతి

శ్లో॥ పురుషస్య పదిత్యజ్య పశ్యాపశ్య న పశ్యతి॥
ఆత్మానం కేవలం బ్రహ్మభావః స్యాదద్వయముక్తమ్॥ పశ్యా

పశ్యన్ స్వప్నజాగరబోధయార్త్మికం దర్శనం పశ్యః అపశ్యంశ్చ ద ర్శనం సుషుప్తౌ తౌ పరిత్యజ్య కేవలమాత్మానం న పశ్యతి పు రుషస్య తస్యాద్వయో బ్రహ్మభావో మోక్షః కథం స్యాత్ పశ్యతో బ్రహ్మభావః కథం న స్యాదితి వాఽన్వయః యస్య సమాధావాత్మసాక్షాత్కారస్తస్యైవ మోక్ష ఇత్యర్థః ఇతి ఏ వం సర్వాన్ శ్లోకానామర్థానాం సమస్యామూర్పూరయితుమశక్తయా చ దూషితవతః కవిశిక్షయోరద్భుతా చ విద్వత్తా అహో కవితా అహో సమస్యాపూరణకౌశలం బత శతావధానితా ద్భుతం పలాయనపాణ్డిత్యం హా ఉగ్రరశ్మిమాత్రప్రజ్ఞ అహో క్యతయా చ తస్యామర్థ్యే నైవేత్యర్థః అవ్యయానామనేకార్థత్వే న చ స్యాత్ తావధారణార్థకత్వం। న చావధారణే చ స్యాత్ ప యోగిత్వసభ్యైః "విచారత్వస్య చ బ్రహ్మణో జగజ్జన్మస్థితిలయ కారణత్వముక్తం యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే" ఇత్యాదిశ్రుత్యా ఇత్యప్పయదీక్షితైః ప్రయుక్తత్వాత్ । చకారో వధారణార్థస్సన్ క్రమస్యైత్యనేన సమ్బధ్యతే క్రమస్త్యేవ లక్షణ ముక్తమ్, ఇతి తద్గ్రన్థవ్యాఖ్యాతృభిరుక్తత్వాచ్చ, ఏతేన ప్ర యోగా ఏవ సాధవ ఇత్యస్మిన్నర్థే ప్రయోగాశ్చ సాధవ ఇతి బ్రహ్మశ్రీపురుషుస్వరామశాస్త్రిభిః కృతమనవద్యమేవేతి సిద్ధా న్తితమ్. దర్శితన్యాయానభిజ్ఞతస్తు వ్యాసనాభ్యాం తద్వ్యా ఖ్యాతం యథా అతఏవ వివరణాద్యా వేదాన్తగ్రన్థా ఇతి తత్త్వబోధస్యపరిజ్ఞానాత్ప్రత్యక్షాదిత్యనిశ్చయబలాత్ ప్రత్యేతి సూత్రే నే ఉపసర్గానుపసర్జనకమిత్యాద్యన్తిద్వేదపినా కేవలం వ్యా సనయోస్తత్త్వబోధస్యపరిజ్ఞానమేవ కిన్తు కౌముద్యామత్ర చ జ్ఞాపకం పశ్యతి ద్వాత్రింశయ సమస్యా సాధుత్వవాదస్య తాత్పర్యమే వాభ్యూహితం యాదృచ్ఛికత్వం నా తిం దృష్ట్వాస్మల్లోకే ధ వేదితి సమస్యాపరాః ఇతి పణ్డితజనానామితి పూరణాన్యపి సన్తి వః

ఇతి భార్గవరోపనామకశ్రీశ్రీరామశర్మశాస్త్రిభిః
కృతిషు పశ్చాపలాయనమ్.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

గుఞ్జాగర్వభఞ్జనమ్.

గుఞ్జేన పానాతి గుఞ్జస్థల మితి గుఞ్జా హి గుఞ్జస్థలేష్వ
ముత్పన్నత్వా త్సర్వాత్మనా ప్రత్యాహ మితి మన్యతే ఏవం శ్యామలత్వాద్గుఞ్జా
వ్యాప్యవర్తా అపి స్వకృత ప్రవాహాన్వాది గ్రన్థిత త్వాల్లబ్ధనా అవిదిత్వా మ
హాకవినా ఖత్యభిమానవత్త్వ శ్రీకృష్ణలీలాతరఙ్గిణ్యాం మోక్షపర్ణనా స్వస్తి
త్యలిఖితాత్ తస్మా ద్గుఞ్జా గాయతో వ్యాప్యా నతో గర్వభఞ్జన
మ్మిత్యాయుతే లిఖామి- శ్రీకృష్ణలీలాతరఙ్గిణ్యాం యః స్వస్తి కృ
ష్ణలీలా తాః శ్రీకృష్ణనాకృతత్వా దవర్ణనీయాః? యద్వా శ్రీకృష్ణన
కృతా అపి మహాకవిభిః ప్రాచీనై ర్వర్ణితా అపి కవినా నవీనానాశ్రిత
త్వా దవర్ణనీయా ఇతి నాద్యః, శ్రీమద్భాగవతే భగవాన్ వ్యాసరాయ
ణః శ్లో॥ ఏవం ధార్ష్ట్యా న్యశతికు సత్తే మహానదీని, వాప్త స్త్రియో

వామ్నాయ ధ్యాన చరిత్రస్తు పతిః యథా స్త్రీ శతం ప్రతిష్ఠయుస
యస్త్రశీమణ్ణిలోకనిధి ర్వ్యాఖ్యాతార్థ ప్రహసితముఖ సహాస్యాలఙ్
ముచ్ఛల్ ఇత్యాద్యాశనలు ద్వితీయః మహాకవిభి ర్వర్ణితత్వాత్।
లిఖామి పద్మాభాగవతేషు స్మరాదః శ్లో॥ కేను రామయుఃశ్చహ
రి స్వేచ్ఛసని మానస్తయ న్నాత్మన శ్రీమణిక మనోదయః సరభసం
ధావత్ క్వచి న్నాట్టము అశ్రు స్వ క్వచి దాహిత యువతిభి
స్సాకం లీలాయితస్సుటచా మాదానవిహారిణః కరోతి గానా కనో వద
యక్॥ శ్లో॥కృష్ణ స్నానమః కమలముఖ మా మయి న్మాక్షతాసీ స్మర
గ్యా హస్త స్ఫుటఘురనునం తాడితా శేస్న కేశినా క్వక్వేతి ప్రభిత
మనసాం దర్శయామాస పుంసాం నిదానాం తాం రహసివిధృతం
ప్రస్తు చేలోద్యమానాన్॥

శ్లో॥ గోపీనాం మురరాన్ప్రరాగ్నిలు మనూ దృష్టాసి దష్టాధరా
(శ్వశ్రా) త్వం కపితా నివార్య రథనా త్ర్యస్థాపరి త్వం గతా।
హేతుః కలహస్య తస్య యువతో సౌ ధిః కథం వాక్యైః
సాలః శిలపనా ద్వాతిమతి సదసి ప్రాతి స్వయం కృదత॥

శ్లో॥ త్వాం దృష్ట్వాహ పరు న్నయోరరపమారస్య భ్రమణం కస్యచి
ద్వక్త్ర స్మి గ్లపితం చిరాయ విహితం గాఢం త్వయాకస్యచి
గృహ్ణామీతి ముల్లసన్మణిశుకః ప్రతిభృత్య వక్త్రోదరా
న్నవ్యా స్ఫురితస్య మేష ముగ్ధమనురాలాపో బహు ర్కిణ్యయా॥

శ్లో॥ జాగేత్యా జవోదరం గ్రథయ మథూ దన్త్యైత జాలోహ్వాయా
త్రాక్స్వల కాంనచతుష్టయా ప్రహితిరితి సోల్లాన మూయాన్యతి।
పరిన్యస్థ నూగాయ వా సను స్థితి ర్హ్వారం ఖాత్యాదరా
ప్రత్యాశా విత్యవ మా స్మితాతిమధురం సల్లాప మేవ వ్యధాత్॥

శ్లో॥ నిమీలితా॥ నిజదేవతాసై నివేద్యధత్యం విన్య కేష్యపై పా
తిత్ర త నా న్యత చిత్ర మితిదదృశ్యతా స్య బహిరఙ్గనే స్య।

శ్లో॥ విధ్యా స్వీయసఖముఖా హితత్య స్వద్యామనాం రఙ్గనా
సత్యాయా॥ పరిధాన వాససిముఖ స్త్రష్టుర్యాత హిరణః।
పదోథాపనారి సారసదృశా హూత స్త్రయా పుష్పిణీ
త్వమాంమాన్యత మాన్యతే త్యలయా కృత్రానసోదూరతః॥

శ్లో॥ కోయం కిను సుస్వరి కృష్ణ పశ్య మనో ర్న్యసా మత్తరాకరోతం।
కోవా భరిత్యా చిరమున్న నాయయు కేతిసూ క్ష్యదగా నమైష॥

శ్లో॥ శ్రాలాః ప్రేమాం సేయయతి మధు రాహు గిష్యతే యం
పిత్వా ఇత్యస్మి స్మహాణి పవని తామ్యతాం నుః తు నేన।
యూయం భిన్నో దరఘుటగిళ స్థిరధారార్యగిషు
స్యాతాం ప్రత్యా ధవల సిమా స్యస కాలా నవాదీత్॥
ఇత్యాద్యుదాహృతః . . . . . లిఖితకల్పామృతలోలాపకః—

శ్లో॥ ఒష్ఠంత్రఖుర కిమ రతి ధియా చుమ్బితో వల్లవీభిః
కర్ణ ప్రష్ట స్వరుణితపదం గాఢ మాలిఙ్గితాఙ్గః
దోష్ణా లజ్జాపద మభిమృశ త్వఙ్గ మారోపితాఙ్గ
స్తాత్ప్రాయా హరతు దురితం దూరతో బాలకృష్ణః॥
ఇత్యాద్యుపచల్।
అన్యేచ కశ్చిత్ కృష్ణభాగవతః ప్రాహ:—

శ్లో. కృష్ణస్య దుష్టదళితం వపుః క్రమ్యసిద్ధి [illegible] ద్వారకా
ప్పురమారగేహే। [illegible] నవస్థిత [illegible] విశా
లమూలబాయు [illegible] కృష్ణః॥ ఇతి
శ్రీమద్భాగవతే పోతనామాత్య కృత్యాంతరే :-

కం. వెన్నఁ దినఁగఁ [illegible] దఁగనిమా, చిన్నది యుద్ధంబు వచ్చి [illegible]
గిదికిదిని యు। దన్నాడిసి పట్టి [illegible], చిన్నికుమారుం
డె యిల [illegible] శాంతుమూ॥

కం. ఇమ్మగువ దన్న వాకిట, [illegible] నిల్చి [illegible]
వేరకుగం। గమ్మాని గళచివశిఖన, నమ్మా [illegible]
[illegible] దల్చుచు చెప్పుమా॥

కం. ఇచ్చెలువఁ [illegible] ముద్ధలి యు [illegible] నచ్చిం చు [illegible]
నలిగెడనాతో। వచ్చెద [illegible] యున్నా, [illegible]
సుదతి చిత్ర [illegible] గల్గదో॥

కం. కొడుకులు లేరని యీసతి। కడు వగవగ [illegible] మగని
గో [illegible] గొనసం। కొడుకులు గలిగెద రని [illegible], [illegible]నాడిది
వినుము శిశువు [illegible] తల్లి॥

కం. తలఁగిన దావల [illegible], దలఁగకయా [illegible] వానదల
[illegible] తలఁగిన [illegible] దియుఁడ, తలయూ [illegible]
[illegible] తగ [illegible] మృగా॥

కం. వ్రాలగ వచ్చిన [illegible] మూలాలం దలఁకమనుఁడు మూలగు
టకు నే। మూలంబు [illegible] చెప్పుదుగ
సములు [illegible]॥

కం. మగువా [illegible] మరుఁడు మా, మగవా [illegible]
[illegible] సనిదెనా, [illegible]
స్త్రీ శిశువు జదువం బడనే॥

కం. [illegible] నలుచ [illegible]
[illegible] గఱపించి [illegible] కుమారుఁడు, [illegible] వది [illegible]
నగి [illegible] పోర్థో॥

౬౦. నాలోచుకొను నాలోదలు, నేటి తమును బెదంగ గాము నీతడు
వైవంగ్యోక తెలుంగక పాటిన, గూడ రిపెగ నీనుతుండు
గుణమే చెపుమా॥

౬౧. తరుణి నామక నె పెరుగు ద్రచ్చుచో మదివంగి। వెన్న దీయ
నుదిగి పిమ్మట గదిసి। ముగుచ నీనుతుండు మగపోడుములు
సేయు। సాగినాడు తగిన చక్క సేయు॥

నాపి తృతీయః తథా హ్యే "నూతనం సర్వ మాయాత్యాం చ పురాతనమ్" ఇతి న్యాయా త్తోత్రనామార్థ్యానయో స్యాకాలేనూతనాపవ్రియ మపి భవిష్యత్కాలే ప్రాచీన ఏవేతి। యదుక్త మశ్లీలత్వా దితి తత్రోచ్యతే:- త్రివిధం తావ దశ్లీల మమఙ్గల వ్రీడా జుగుప్సాకరత్వభేదేన। తత్ర శ్రీకృష్ణచౌర్యాదివర్ణనం నామఙ్గలం ప్రత్యుత పాపనివారకత్వేన శ్రేయః ప్రాపకత్వేన చ పరమ మఙ్గల మేవ। అతఏవ భగవత్కథామృతముఖో నిర్దిష్టో బాదరాయణేన:-

శ్లో. నివృత్తతర్షై రుపగీయమానా, ద్భవౌషధా చ్ఛ్రోత్రమనో
భిరామాత్। క ఉత్తమశ్లోకగుణానువాదాత్, పుమాన్ విరజ్యేత
వినా పశుఘ్నా దితి।

శ్లో. చోరస్య చౌర్యం జగతి ప్రసిద్ధం చౌర్యస్య చౌర్యం న చ దృ
ష్టపూర్వమ్। చౌర్యాణి కార్యాణి బలిప్రసూతాని కృష్ణస్య
ముష్ణన్తి తమాం తమాంసీతి కశ్చి ద్వైష్ణవాగ్రేసరో వ్యాఖ్యా
నాంచక్రే,

శ్లో. న జారనాథాశ్రయణేఽపి గన్ధః పరో మురారిప్రణయప్ర
భావా దితి చమ్పూభాగవతేఽపి దర్శితః॥

నాపి శ్రీకృష్ణలీలానాం వర్ణనం శ్రవణం వా వ్రీడాదికరం ప్రత్యుత భక్తిప్రదత్వేన ముక్తికర మేవ। అతఏవ భాగవతాదిషు వ్యాసాదిభి స్తా వర్ణితాః। నహి భాగవతాదిశ్రవణా ల్లోకే కశ్చిద్ హ్రీణో జుగుప్సతి వా। నచ భగవత్కథాదిపదప్రయోగసత్త్వా దియం తత్రత్యాశ్లీలత్వభావా ద్భాగవతాదికం నాశ్లీల మితి వాచ్యమ్। భాగవతాదిష్వపి భగవత్కృష్ణ మాత్రవృత్తిపాదిపదప్రయోగాభావాత్।

తథాహి భాగవతే:

శ్లో॥ వైరాగ్యవత్ ముముక్షవస్తిష్ఠతి తథా గిరౌ స్వపతి స్వ
సుదర్శనశ్రీకరం కరతిష్ఠతి । భూయో న్యతి క్షుత్పిపాసే వ
కన్యాశక్తి గృహవ్యాసపత్నీగృహాగేహపతిం భజన్తి॥

శ్లో॥ బ్రహ్మా భవశ్చ తత్రైత్య మునయో నారదాదయః।
దేవైస్సానుచరైస్సాకం గీర్భిర్వృషణమైడయన్॥

శ్లో॥ యన్మైథునాదిగృహమేధిసుఖం హి తుచ్ఛం కణ్డూయనేన
కరయో రివ దుఃఖదుఃఖం। నాయం దేహో దేహభాజాం
నృలోకే కష్టాన్ కామానర్హతే విడ్భుజాం యే॥

గ. వ్రత మాజగర మాస్థితశ్శయాన ఏవాశ్నాతి పిబతి ఖాద
త్యవమేహతి హదతి స్మ చేష్టమాన ఉచ్చరిత ఆదిగ్ధోద్దేశః॥

గ॥ తస్యాయం పురీషసురభిసౌగన్ధ్య వాయుస్తం దశయో
జనం సమన్తాత్సురభీచకార॥

గ. అవనిచరాపసదైః పరిభూయమానో మక్షికాభిరివ వనగ
జః తర్జనతాడనమేహనష్ఠీవనగ్రావ శకృద్రజఃప్రక్షేప
పూతివాతదురుక్తైః॥

శ్లో॥ దేవో౽దేవాన్ జఘనతః స్పృజతిస్మాతిలోలుపాన్।
త ఏనం లోలుపతయా మైథునాయాభిపేదిరే॥

శ్లో॥ పాహి మాం పరమాత్మంస్తే ప్రేషణేనాసృజం ప్రజాః
తా ఇమా యభితుం పాపా ఉపక్రామన్తి మాం ప్రభో॥

శ్లో॥ తస్యానుధావతో రేతశ్చస్కన్దామోఘరేతసః॥
శుష్మిణో యూథపస్యేవ వాశితామనుధావతః॥

శ్లో॥ యత్ర యత్రాపతన్మహ్యాం రేతస్తస్య మహాత్మనః॥
తాని రూప్యస్య హేమ్నశ్చ క్షేత్రాణ్యాసన్మహాత్మనః॥

,, స్కన్నే రేతసి సో౽పశ్యదాత్మానం విష్ణుమాయయా।
జడీకృతం నృపశ్రేష్ఠ సన్న్యవర్తత కశ్మలాత్॥

,, క్షుత్తృట్త్రిభిః కో౽శ్వాదిదేహమానః కర్మాణి లోభాదవితృప్త

కామః। ఔపస్థ్యమైహ్యేకం [illegible] సుఖం మన్యమానః కథం విర
క్తోఽత దారేషు మోహః।

శ్లో॥ తప [illegible] త్సర్వా [illegible] కైతవేపితాః।
[illegible] మోషి మహాద్య [illegible] మజ్జనా॥
,, మమ [illegible] త్రహాని [illegible] హ్మిత్తిః [illegible] దధామ్యహామ్।
,, ఏవ మాత్య [illegible] స్వశ్యోరణే [illegible] ఉపావిశత్।
ఇతి భాగవత్తిశాసు వ్యాసః ప్రోవాచ।
చమూభాగవతే చిదమ్బరః
,, శూరమూల [illegible] యశ్శ [illegible] ముగ్ధగమనీమణిగణామ్।
,, ఉదేతి [illegible] తరుణీలతే తే పుష్ప [illegible] ద్వాది [illegible]
కేశ [illegible] యుగ్మకమ్।
,, [illegible] మహామహా [illegible] నోపవ
ఘా [illegible]
,, గుహ్యా [illegible] న ప్రకటయామ్యధునా సుఖాఙ్గకమ్॥
,, గుహ్యామస్తుకము [illegible] వేదినా తాను నిక్షిప్తచరంమురారిణా॥
,, [illegible] చాన్యగత [illegible] త్స్వవ [illegible] కథం హావిష్కరిష్యామి తమ్॥
అష్టభాగవతే పోతనామాత్యః -
క. చిత్తల్లవకామల। కాఞ్చనవరత్నఘటితకఙ్గణరుచిరో।
దత్తలికరసఘా [illegible] యుద్ధగేహాలగు చుపడతులువనుర॥
కాళిదాసః ప్రహసనే:-

శ్లో॥ హిమాద్రిదార్యాయై యోనిమత్త్యేమర్య [illegible] యతమే
ధ్రాయ। సుమైథునాయై కృతమైథునాయ నమశ్శివా
యై చ నమశ్శివాయ॥ ఇత్యవోచత్।
అన్యాన్యబహూనిపద్యాని సన్తి తానిత్రిపద్రష్టవ్యాని.
తుమగన్న శిపః---
శ్లో॥ యః పశ్యతి [illegible] రతిపరిమళోద్గారిభి ర్నాగరాణామ్॥
శ్లో॥ సమోగా [illegible] మమపము [illegible] లోహసం [illegible] వాహనానామ్। ఇతి।

ధ [illegible] హా [illegible] :-

శ్లో॥ [illegible] షు [illegible] లస్ఫుర్ఛిలో [illegible] మానామ్॥

శ్లో॥ [illegible] సుర [illegible] ఫలానామ్, [illegible] స్యా।

శ్లో॥ [illegible] మలముకులమృక్షీ [illegible] యస్యా
హ్నాం [illegible] దివ్యమ [illegible]॥

శ్లో॥ [illegible] కామా [illegible]
మహా [illegible] కే: - కేదా [illegible] మహి [illegible] మా
[illegible] మ [illegible] ననమ్॥

శ్లో॥ [illegible] నా [illegible] గమ్, ఇతి
నామల్లిగ్గా [illegible] నః:- ।

శ్లో॥ ధ [illegible] యాని [illegible] మహానశీ [illegible]
ముష్టు [illegible]॥
నానారత్నమాలా [illegible]: -

శ్లో॥ అ [illegible] న॥
కౌముద్యాన్ :--

శ్లో॥ [illegible] రః, [illegible].
[illegible] శేషా [illegible]: --

శ్లో॥ అ [illegible] ముఖస్య [illegible] త్వా [illegible]॥
లా [illegible] హా దుర్జనః।

శ్లో॥ [illegible] హా [illegible] వాయుమ్॥

శ్లో॥ యథ [illegible] చేత్॥

శ్లో॥ [illegible] గృహం వి
దివ్యన్,
,, [illegible] ముఖం [illegible] య
స్యపస్య॥

శ్లో॥ కాచి [illegible] యనా [illegible] వల్ప
రుధిర [illegible] రుమూలా [illegible] వా [illegible] కలా
[illegible] ధ్వా [illegible] నస॥

శ్లో॥ అధిగతసిద్ధౌ స్థానం తస్యాం సురతం సమాధి తస్యైత్యా॥

చమత్కార భాగవతే పద్మరాజః — మన్యే మృగనాభి

శ్లో॥ తిలకాంచిత నాసాగ్రా బిభ్రాణా సమీపముపాధిద్ధం సచే

మ నాన్యాయతి రోమయాలే ఘురాజ్య ఏష ప్రకటః కథం స్యాత్॥

వాసవదత్తాయాం: — భృంగకీటమిథునసిథువనసద్యానోప

జాపనిధిగవాః కౌతుకతమతికిరాతిభస్యమానస్థపుటికా

భ్యాకయా ఇతి॥

పద్మబాణవిజయే: — గతా తీర్థ్యనిపాత్య మాం సర

భసా దూరుద్వయారోహిణీ॥

శ్లో॥ నిశీథన్యా మన్యాద్భుతసురతధన్యా న్యువజనాః॥

శ్లో॥ విశృంఖలమనో భువం విజయతాం రతం యోషితామ్॥ ఇతి.

విల్హణీయే: — శ్లో॥ అద్యాపి తాం సమునసీల నితమ్బ వ

స్త్రాం పశ్యామి నాధ్వసర సాకులవిహ్వలాంగీమ్। ఏకేన పాణి

కమలేన పిధాయ గుహ్యమన్యేన నాభికవారం దధతీం

స్మరామి॥ ఇతి.

రతిరహస్యే: — భోగలిప్సవధూ హాస్యమస్తకా ముష్కతస్ఫిజ

నగ్నోముఖం స్త్రియమ్। క్రామతి స్వాకరప్రహ్వా మేహనే

ఫల్లఖే కరివ దైర్ఘ్య ముచ్యతే॥ ఇతి

అమరుకవ్యాఖ్యా: — సురతవిరతౌ రమ్యం తస్వ పునః

పున రీక్ష్యతే॥ ఇతి.

కర్పూరానా ప్రతిస్మృతిమ్వాప నస్త్రైవ, రత్నాకరః — ప్రా.

ఆర్ద్రో ష్ఠాయా ముఖ స్పృష్ట్వా బాహౌ పరిష్వజన్వ జా

హాంగం సుమనస్యమానాః। తిష్ఠం పుష్పతిం మధునా

పరమాని బుద్ధ్వా ప్రసాదం జానయన్త్ సంగీతనా॥

ప్రా: విష్ణు ర్యోనిం కల్పయతు త్వష్టా రూపాణి పింశతు,

ఆసించతు ప్రజాపతి ర్ధాతా గర్భం దధాతు తే॥

శ్లో॥ యస్మై మాతా ప్రియతో ధ పితస్త్రైవమ్ప్రతా।

తస్మై ప్రేత్యక్షితా వృత్తి మాధురన్యోపపద్యతామ్।

శ్రు॥ యద్రాత్రియా పాప మకార్షం మనసా వాచా హస్తా
భ్యాం పద్భ్యా ముదరేణ శిశ్నా॥

శ్రుత్యర్థః— అపానో న్యక్రామ్యచ్ఛిశ్నం భిత్వాధిదైవత, శిశ్నాద్రేతో రేతస ఆపః। ఆపో రేతో భూత్వా శిశ్నం ప్రావిశన్। తచ్ఛిశ్నేనాదిత్సత్। తన్నాశక్నో చ్ఛిశ్నేన గృహీతుమ్। సయద్ధైన చ్ఛిశ్నేనాగ్రహైష్యత్। పురుషో వా అయ మాదితో గర్భో భవతి। యదేత ద్రేత స్తదేత త్సర్వేభ్యో ఽఙ్గేభ్య స్తేజ స్సమ్భూత మాత్మన్యేవాత్మానం బిభర్తి। తద్యదా స్త్రియాం సిఞ్చత్యథైత జ్జనయతి తదస్య ప్రథమం జన్మ। ఇతి ఐతరేయోపనిషత్॥

తస్యా వేది రుపస్థో లోమాని బర్హి శ్చర్మాధిషవణే సమిద్ధో మధ్యత స్తౌ ముష్కావానగారత్యామాగ్ని స్త్రస్యాధిపస్థ ఏవ సమిత్। తస్మి న్నగ్నౌ దేవా రేతో జుహ్వతి॥ ఇతి ఛాన్దోగ్యమ్॥

స్మృతయః— శ్లో॥ అశౌచేనో త్సృజే చ్ఛిశ్నం ప్రస్రావో చ్చారయో రపి గుదం హస్తౌ చ నిర్ముల్యాన్నసృద దూష్యాభి ర్ముహు ర్ముహుః ॥పరాశరః॥

శ్లో॥ ద్వాదశార్థం వృషణయో రష్టార్థం శిశ్న ఏవతు॥
,, మూత్రేతు పాదం దద్యా త్పురీషే పి త్రిశిం తథా॥ నిర్ణయసిన్ధుః
,, అభిషహ్య తు యః కన్యాం కుర్యా ద్దర్పేణ మానవః॥
తస్యాశు కర్త్యే అఙ్గుల్యౌ దణ్డం చార్హతి షట్శతమ్॥
సకామాం దూషయం స్తుల్యో నాఙ్గుళిచ్ఛేద మాప్నుయాత్॥
మనుః.

అహాశ్చాత్రే నాఙ్గుళి ప్రక్షేపమాత్రేణాశ ఏ దితి తద్వ్యాఖ్యాయాం కుల్లూకః. అగ్రాదఙ్గుళి ప్రక్షేపణా రూపా నేదు॥

,, స్వాం [illegible] స్త మమ్ము స్త్రి [illegible] సా మహాపాద,
హస్తౌ గృహీత్వా తమ్మమ్మం [illegible] విశు
[illegible]
[illegible] గృహీత్వా తమ్మమ్మం [illegible]

బ్రహ్మాణ్డే:— అసినా తీక్ష్ణధారేణ శిశ్నం సవృషణం సకృత్। ఇతి.
విష్ణుపురాణే:— భగాకారమథః కృత్వా తాపయిత్వా తు తా
శనే। లేఖనే ధృత్వైవ స్వర్గే లోకే మాతృగామినః॥ ఇతి.

ఆపస్తమ్బః:— గురుతల్పగామీ సవృషణం శిశ్నం పరివాస్యాఞ్జలా
విధాయ దక్షిణాం దిశ మనావృత్తిం వ్రజేత్॥ శ్రూయతే హి తలవకా
రిణాం బ్రాహ్మణే:— యద్వా ప్రథమే హవిగేన స్విద్యతే గర్భస
మ్భవతి॥ ఇతి

అమేధ్యే వా పతే స్కన్నే వైదికం వా పదా వాసేత్ ఇతి
గుహ్యః పితాచ ఆచార్యస్య, అత్ర తల్పశబ్దేన శయనవాచినా భార్యా
లక్ష్యతే, గమనం మైథునమ్. ఇతి. గోవర్ధిభాష్యమానుషేషు మహి
ష్యాదిస్త్రీషు కృతే మైథునే పతతి, గౌతమస్మృతిః. మూత్రపురీష రేత
సాం చ ప్రాశనే. ఇతి. సోమ్యానాం చ రేతస్సిక్త్వా యోనౌ చ దో
షవత్సు। ఇతి మిటీకా. ఆపస్తమ్బస్మృత్యాసూత్రమ్:— మూర్ఖాఙ్గాదికారయి
త్వా తాన్యవస్థాయ వేశ్యాలయశ్చాపాస్త్రనిద్రామూఢా న్యాఖ్యా యో
నౌ నిక్షిపేత్। ఇతి. పూర్వస్యాం చితిర్యోనౌ భగాకారా యా యో
నిస్తాస్య భగాఙ్కితలగ్నో మూత్రే ప్రక్షాలయితి ఇతి చ. యా స్త్రీ
స్యాత్ ప్రాకారం సంస్కృతబాధావిహితం కామయేత్ నా ప్నుయాత్ గోవ్యవా
యం బభ్రా దాసీయ, తస్మిన్ స్వమూత్రే మాసియః ఇత్యపి

బోధాయనసూత్రమ్:— నభిమూత్రస్య స్వ్యాత మస్తీతి మేథ్రమ్॥
అనగ్నినగ్నా నిర్గ్రన్థా॥

నను అనోషా సగుణా సాలఙ్కారా శబ్దార్థౌ కావ్య మితి కావ్య
లక్షణాత్ కావ్యే ఏవ తాదృశప్రయోగో దృష్ట ఇతి శ్రుతిస్మృతిపురాణాది
షు నన్తు నామాశ్లీలపదప్రయోగాః తత్ప్రాధాన్యం దృష్ట ఏవ సత్యతి
చేన్న; రతిరహస్యాదికావ్యేష్వపి తత్ప్రాధాన్యస్య దర్శితత్వాత్।
నను వేదాదిశాస్త్రే ధర్మశాస్త్రేష్వపి కామశాస్త్రాదిశాస్త్రే
షు తత్ప్రాధాన్యం న దృష్టం, తత్కథనే ప్రవృత్తి కావ్యేష్వేవ మితి చే
న్నైవమ్॥ ప్రహసనాదిష్వపి తత్ప్రాధాన్యస్య దర్శితత్వాత్॥ నను హాస్య
రసమయత్వాత్ ప్రహసనే తత్ప్రాధాన్యం యుక్తమేవేతి చే న్నైవ
మపి। ప్రస్తావికశ్లోకేష్వపి తత్ప్రాధాన్యస్య దర్శితత్వాత్।

నను ప్రస్తుతశ్లోకానా మకావ్యత్వా త్కథం తత్ప్రయోగః సమ్మత ఏవేతిచే న్నైవ మపి। గద్యపద్యసముదాయస్యైవ కావ్యత్వేన ప్రస్తుతశ్లోకానా మపి కావ్యత్వాత్। యద్యప్యుక్తలక్షణ సమ్పన్నః ప్రబన్ధ ఏవ కావ్య మిత్యాగమ స్తథాపి మేఘసన్దేశ భర్తృహరి శతకాదిషు తత్ప్రయోగో౽దృష్ట ఏవ। నను నిరఙ్కుశత్వా త్కాళిదాసాదిభి స్తథాతథా ప్రయుజ్యతాం నామ అస్య త్వశ్లీలపదప్రయోగః అయుక్త ఏవేతి చే న్నైవమ్। పూర్వైః కృష్ణమార్గే సఞ్చరితు మాఘనికా అపి నిరఙ్కుశా ఏవేతి।

వస్తుతస్తు:– గ్రామ్యేతి పదసు భగశబ్దాదిపదప్రయోగా అశ్లీలా అపి భగవత్యేతాసు తేనాశ్లీలాః, అతఏవ భగవతి, చముణ్డాభగవతా, శ్రీభాగవత, కర్ణామృతాదిషు తథాతథా భగవచ్ఛ్లీలావర్ణితా వ్యాసాభినవకాళిదాసాదిభిః। తచ్చ సర్వసమ్మతమ్। కిఞ్చ యథా భాగవతం భగవత్తత్త్వశోధనపరం తథాయ సత్కావ్యమితి సర్వత్ర తయోః కిఞ్చిద్వ్యాసేమ॥ తస్మా ద్యథామనువ్యాసపరాశరాదిభి స్తత్త్వశోధనసమయే భగశబ్దాదిపదప్రయోగః కృత స్తథాత్ర కవినాపి తత్త్వశోధనసమయే కృతఇతి, నకశ్చి ద్దోషః.

అయమత్ర సఙ్గ్రహః – భగవద్విషయత్వాత్, తత్త్వశోధనపరత్వాత్ మహాకవిక్షుణ్ణ మార్గగతత్వా ద్వ్యాసపద్ధత్యనుసరణే, శ్రేయఃప్రదాచా ద్యశస్కరత్వాచ్చ। కిఞ్చ పఙ్క్తిస్సైవ వేద్యత్వా ద్వ్యాఖ్యానానుసారిణీచ। పఞ్చాననీయశ్రవణాసనాది కృతయస్తు వేశ్యాదివిషయత్వా దతత్త్వశోధనపరత్వా న్న శ్రేయస్కర్యః॥ ఆబాలగోపాల సులభత్వా ద్వ్యాసప్రతికూలాశ్చ భవన్తి। అపితు మహాపాతకసంసర్గ్యముజ్జ్వల శ్రీహరిగుణాకరత్వా దతిశ్లీలా ఏవ। తస్మా ద్భోజనాః పఞ్చాననీయా నశ్లీలశ్రవణాసక్తాదిగ్రస్తా స్సన్తః నరకం యాన్తి॥ శ్రీకృష్ణలీలాః పఠిత్వా శ్రుత్వాచ స్వర్గం యాతి.

ఇతి భాగవతోపనామక శ్రీశ్రీరామశాస్త్రిణః

కృతిషు గుప్తాగర్వభఞ్జనమ్.